

REKABETİN SÖZLÜ ve YAZILI KÜLTÜR ÜRÜNLERİNE YANSIMASINDAKİ TEMEL PARADİGMALAR

Basic Paradigms on the Reflection of Rivalry upon Oral and Written Cultural Works

Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL*

ÖZ

Sözlü kültür ürünlerinin kurguları itibarıyla klasik bir form taşıdıkları ve bu formun dışına çıkamadıkları yapısal teori savunucularınca ortaya konmuştur. Ancak türlerin doğuşunun ve sabitliliğinin nedenleri henüz kesin olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu çalışma, sözlü anlatılardaki bu süreci ve süreçteki rekabete/çatışmaya dayalı yapının kökenlerini çözümlenmeye yöneliktir. Çalışmada, sözlü kültür ürünlerinin oluşum ve kalıplaşmalarının nedenlerine erişebilmek için insanoğlunun yaşam mücadelesi, bu mücadelede içerisindeki kültür edinimi ve edindiği kültürü aktarıma yönelik tarihsel verileri değerlendirmek gerekmektedir. Makalede, bu gereklilikle hareket edilmiş ve tarihsel süreçte insanoğlunun kültür ve medeniyet edinimine ilişkin farklı yaklaşımlardan yararlanılmıştır. Türler arasındaki ilişki, özellikle çatışma ögesi merkezinde ele alınarak tarihsel sürecin getirdiği öğelere bağlı biçimde ortaya çıkan sözlü ve yazılı kültür ürünleri içerdikleri çatışma ögesi doğrultusunda irdelenmişlerdir. İncelemelerde sözlü ve yazılı kültür ürünlerinin, formları doğrultusunda bir çatışma üzerine kuruldukları görülmüştür. Bu yapılanmanın arka planındaki temel etkenin her dönem varlığını koruyan yaşam savaşımı olduğu belirlenmiş, dolayısıyla türlerinde bu yapılanmadan kaçınılmaz şekilde etkilenildiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Sözlü ve Yazılı Ürünler, Rekabet, Çatışma

ABSTRACT

It was uncovered by the advocators of structuralist theory that oral cultural works has the classic characteristics and these works can't go out of their forms. Moreover, the reasons of the birth of species and their stableness were not explained completely. This work refers to solve the roots of this rivalry structure in this process and the process of oral narrations. In this work the struggle of human being to reach the reasons of creation and becoming stereotyped of oral cultural works, and the acquisition of culture in this struggle and evaluating the historical data that was acquired through the cultural process were regarded as the issue points; and different approaches the human being's acquisition of culture and civilization, were used. The relationship among the species was handled especially by the center of rivalry unit; and oral and written cultural works, which were flourished with the units of historical process, were discussed through the rivalry units that they included. In researches, it was witnessed that oral and written cultural works were founded upon a clash in the direction of their forms. The main factor in the background of this structuring was detected as the struggle of life which preserves its core for all the time; therefore, it was proved that they were being affected from this structuring in their species.

Key Words

Oral and Written Works, Reflection, Clash

* Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, onculkursat@yahoo.com

XIX. ve XX. yüzyıllarda halk-bilimi ürünlerinin kaynağına ve gelişimlerine yönelik çalışmalarda başvurulan en etkin söylemlerden biri insanoğlunun kökenine ve kültür edinimine ilişkin açıklamalarda bulunan sosyal ilerlemeci görüştür. Söylemin savunucuları, organizmanın ilk etapta yaşamsal gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik uğraşlara yöneldiğini ve bu amaç doğrultusunda karşısına çıkan her tür engeli aşmaya çalıştığını savunmaktadır. Fizyolojik gereksinimlerin karşılanmasına yönelik bu mücadele, teori bağlamında doğal ayıklanmanın gerçekleşmesine de olanak sağlamıştır. Doğal seçim sonucunda yaşam mücadelesinde başarıya ulaşanlar, sağlam bir neslin var olmasına zemin hazırlamış ve süreç bu şekilde günümüze kadar sürmüştür (Teber 2001). Söyleme yönelik destek ve eleştirilere karşın, yaşamın doğrudan doğayla ya da doğadaki eş/farklı canlı türleriyle mücadeleden oluştuğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu doğrultuda bireyin fizyolojik, sosyal ve ruhsal gereksinimlerinin karşılanmasında karşısına çeşitli engelleyici öğeler çıktığı; bireyin bu çatışma unsurlarını aştığı sürece gereksinimlerini karşılayabildiği ve fiziksel/ruhsal doyuma ulaştığı hemen tüm çalışmalarda belirtilmekte ve genel kabul görmektedir. Belirtilen kabul çerçevesinde yaşamsal mücadele/çatışma, insanoğlunun var olduğu kabul edilen dönemlerin tümünü kapsayan binlerce yıllık süreçte, sürekli şekil değiştirerek bire-

yin karşısına çıkmıştır. Bu yaşamsal çatışma, insanoğlunun söylemlerindeki kökenlerinin ve sabitliliğinin şekillenmesinde etkin bir rol üstlenmiştir.

Yaşama isteği doğrultusunda ortaya çıkan çatışma üzerinden bireyin ihtiyaçlarını, baskınlıkları doğrultusunda ele alan Maslow, her bir ihtiyacın potansiyel bir çatışma alanı içerdiğini göstermiştir (Maslow 1987: 56-61). İhtiyacın artışına paralel olarak nesnenin değeri de arttığı için, temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik ertelenemez psikolojik baskılar, gereksinimlerin elde edilmesi ve korunması için kurulan toplumsal ilişkilerin ve bunların üzerine çıkan ihtilafların belirleyicisi konumunda olmuştur. Bu doğrultuda ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirtilen temel gereksinimler, özellikle kıt kaynakların denetimi ve kullanımında, çıkar çatışmalarının başlıca kaynağını oluşturur. Çatışma, birey ve toplum açısından içte yaşanan sıkıntı nedeniyle gerilim yaratmasına karşın dışa/ötekine karşı dayanışmayı doğurunca dış unsurlara karşı yürütülen işbirliği, iç dayanışmayı artırıp grup kimliğine ve bilincine önemli katkılarda bulunmuştur. İhtiyaca bağlı biçimde ortaya çıkan bu unsurlardan hareketle, çatışmanın kaynağını üç grup içinde ele almak mümkündür:

Kişilerin bedensel bütünlüğüne yönelmiş eylemler.

Mallara yönelik eylemler.

Siyasal bütünlük ve toplumsal değerlere karşı işlenen suçlar (Delice 2009: 18).

Bu üç unsur aynı zamanda, modern insanının geçirdiği evreleri ve edindiği kazanımları da yansıtmaktadır. Çatışma öğelerinin kültürlenmeye bağlı biçimde doğup gelişen sözlü ve yazılı anlatı türlerine yansımaları doğru tespit edebilmek ve kökenini sistemli bir şekilde değerlendirebilmek için öncelikle insanoglunun gelişimine ait olarak kabul edilen süreç içerisindeki söylemlerin sözlü kültür ürünlerindeki yansımaları ve alt unsurlarını yukarıda verilen söylemden hareketle ortaya çıkarmak gerekmektedir.

Birey, yaşam mücadelesinde bedensel bütünlüğüne yönelmiş eylemlerde [sosyal birlikteliklerin gerçekleşmediği gerekçesiyle çatışma bireyseldir] içgüdüsel bir eylemle kendini korumak için mücadele edecektir. Bu savaşında; yiyecek ediniminin yanı sıra korunma, barınma, üreme gibi temel fizyolojik ihtiyaçların giderilmesine yönelik eylemlerde bulunacaktır. Bu unsurların giderilmesi için yaşanan çatışmalar bireyde var olan benlik duygusunun artmasına yol açınca, ilerleyen tarihsel dönemlerde kazanma güdüsünün ön plana çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Kazanma kavramı, yapısı itibarıyla mücadeleyi gerektirdiğinden çatışmaya taraf olan birey, çatışmanın niteliği ve niceliğiyle birlikte, kazanma güdüsünü de geliştirecektir. Bu yolla kazanma güdüsü bireyin bilinçaltında yaşamada/yerleşmede kendine bir varlık gerekçesi yaratacak böylece kültürlenmenin ilk aşamasında çatışma,

bireyin bilişsel dünyasında kendine asli bir unsur olarak yer edinecektir.

İkinci aşamada mal/artı ürün edinimiyle birlikte; bir yanda boylar arası birliktelikler, diğer yanda ise daha çok köy, kent gibi kandaş birliktelik esasına dayanmayan birliktelikler kendini gösteremeye başlar. Tarihin bu evresi bir anlamda bugüne kadar süren sosyal ve siyasal yapılanmaların da kuramsal mantığını beraberinde getirecektir. Bireysel yapıdan kandaş ya da köydeş birlikteliklere geçilen bu dönemde, artık çatışma olgusu da varlığını sistemleştirmiş ve bireyden topluma dönüşmüştür. Türk destanlarının doğumunun da bu tarihlerde gerçekleştiği mitolojik dönemden boylar arası birlikteliklere, buna paralel olarak “kahramanlık çağı” olarak adlandırılan döneme geçildiği belirtilir. Bu dönemde bazı kişilerin çeşitli etmenlere bağlı biçimde mensup buldukları toplulukların tarihlerini yapmaya yönelik kişilikler olarak belirlediği dolayısıyla bu kişilerle ilgili anlatıların destanlaşma sürecini başlattığı kabul edilir (Yıldırım 1998:150).

Son aşamada bireysel mülk edinimlerinin ardından ortaya çıktığı belirtilen kentleşme ve buna bağlı olarak büyüyen kent birlikleri devletleşme sürecini tetiklemiştir. Bireyin ve çeşitli ortaklıklara bağlı biçimlerde kurulan toplumsal, ekonomik ve sosyal değerlerin korunmasına yönelik olarak sistemleşmeye başlayan yapılanma, farklı birlikteliklere karşı bir savunma

sisteminin kurulmasına olanak sağlar. Bu aşamada çatışma, artık bireyin veya grubun tekelinden birey ya da grup adına hareket eden/ettiğini savunan kişi/grupların eline geçer. Siyasal anlamda meydana gelen bu gelişmelere paralel olarak, kültür edinimlerinin sözlü ve yazılı olarak aktarımında da sistemleşme kendini gösterir.

Sosyal ve siyasal yapıda belirtilen değişimlere karşın, sözlü kültür aktarımının incelenbilmesi için ilk etapta dilin doğuşu ve gelişimini ele almak gerekmektedir. Ancak ilkel dillerle ilgili sınırlı bilginin olması bu konudaki sıkıntıları beraberinde getirir. Konuyla ilgili teorisyenler, insanlık tarihine ilişkin söylemlerinde modern insanı çeşitli süreçlerde ele alır ve savundukları gelişim çizgisi doğrultusunda günümüz insanına ulaşma noktasındaki ilk türü Hominid olarak adlandırır. Hominidler'in 1.5 milyon yıl önce dil yeteneklerini geliştirmeye başladıklarını, dille birlikte gelişmiş aletlerin kullanımının görüldüğünü (Bridwod 1995: 31) üretim deneyimleri arttıkça dikey duruş ve alt çene kemiğinin küçülmesine paralel gırtlak ve dillerin oluşmaya başladığını savunurlar (Diakov 1987: 19-20). Fizyolojik gelişime paralel olarak, kültür edinme ve aktarma sürecinin de işlerlik kazandığı, kazanılan edinimlerin dönemin koşulları içerisinde ortaya konan maddi unsurların aktarımında yer aldığı aynı görüş çerçevesinde belirtilir. Fizyolojik olarak belirtilen yönde bir gelişim

çizgisi kabul edildiği takdirde dahi, dilin doğuşu ve sistemleşmesi süreci cevap bulamayacaktır. Aksan tarafından belirtilen yansıma, ünlem ve iş kuramına ait açıklamalar da (Aksan 1995: 96-97) konuyu aydınlatacak verilerden uzaktır.

Konuyla ilgili bilinmezlikler gizemini korumasına karşın, teknik ilerlemenin basit maddi araçlardan daha karmaşık araçlara doğru bir gelişim çizgisi taşıdığı izlenebilmektedir. Oldukça uzun bir dönemi kapsayan bu tarihsel dönem, özellikle iklim koşullarındaki büyük değişimlere paralel olarak yaşam şartlarında da değişimler meydana getirmeye başlamış ve maddi kültür ürünlerinin üretimi noktasında ilerleme sağlanmıştır. Bilinmezliklerle dolu bir tarihi kapsayan bu dönemde bireyin ihtiyaçlarını toplayıcılık ve basit avcılıkla sağladığı kabul edilir. Genel olarak "ilkel dönem" olarak adlandırılan bu süreçte, besin toplamak, çeşitli hayvanları avlamak gibi eylemlerle fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olan birey, zaman zaman yaşam alanından uzaklaşmak zorunda kalacaktır. Ancak bulunduğu çevreden ayrılmak onun için yamsal zorluklarla karşılaşma problemi doğurur ki, bu problem temel olarak diğer insanlar ve doğadaki vahşi canlılardır. Doğadaki canlılarla mücadele etmeyi bir şekilde öğrenen veya kendince yöntemler geliştiren insanoğlunun karşısına kendisi gibi düşünebilen ve aynı öğelere ihtiyaç duyan diğer insanlar çıktığında, çatışma büyüyecek ve karmaşık

bir yapıya bürünecektir. Yaşanan bu durum, özellikle ekonomik ve tinsel çıkarların etkisiyle zamanla toplumsallaşmanın önünü açmış, aynı kökten/kandan gelen ve buna bağlı oluşan akrabalık ilişkisi klanları doğurmuştur. Klanların doğması, yaşamsal gereksinimlerin zorlamasıyla bir anlamda ben ve ötekiler yerine, biz ve ötekiler kavramına doğru atılan en temel sosyal yapının gelişimine olanak sağlamış; bireyin ihtiyaçlarının giderilmesinde günlük anlamda rahatlık sağlamasına karşın, tarihsel anlamda sıkıntıları beraberinde getirmiştir.

Artı ürün kavramının gelişmiş olması dolayısıyla klan öncesi topluluk fiziksel ihtiyaçlarını hemen her gün sağlamak zorunda iken, bu birliktelikle birlikte bir iş bölümünün yapılması zorunluluğu da doğar; ancak bu iş bölümü oldukça sığ bir yapıyı içermektedir (Şenel 2004: 37). Yine de ortaya çıkan birliktelik kültür aktarımının daha sağlam temellerde yapılmasının ilk adımlarından biri olarak kabul edilebilir. Küçük ölçekli de olsa iş bölümüne bağlı toplumsallaşma, özellikle belirli bir hastalık ya da yaşlılık nedeniyle besin ihtiyacını karşılayamayan ve farklı görevlerde bulunan kişilerin edinmiş oldukları bilgi birikimini genç nesillere aktarmak için daha rahat bir ortam bulmasına olanak sağlamıştır. Bu tarihe kadar edinilen en temel bilgi; doğal olarak yaşam savaşımında gerekli olan hangi bitkilerin nerede bulunduğu, nasıl toplandığı, av hayvanlarını ele

geçirmenin ve onlardan korunmanın yolları, gerekli maddi unsurların yapımı gibi yaşam mücadelesinde gerekli bilgilerdir. Zamanla birlikte sosyal yapıda ortaya çıkan bu birliktelikler kültür aktarımını ve sürerliliğini sağlayan en temel unsurlardan biri konumuna yükselir. Bugün adına gelenek, görenek, örf, töre denilen kültürel unsurların korunaklılığı ve aktarımı artık gözlemin yanı sıra sözün de önemini ortaya koymaya başlamış, aktarım unsuru ritüellerin öğrenilmesi ve tekrarlanması yanı sıra belirli oranda söze de dönüşmüştür. Kültür aktarımının gözlem sürecine ilaveten dilin gelişimine paralel olarak belirgin bir nitelik kazanması, önceki kuşakların bıraktığı maddi-manevi mirasın içine doğan yeni bireyin, birey oluş evresini tamamlamasının ardından toplumsallaşması ve bu mirası benimsemesiyle söz konusudur. Benimseme sonrası yeni elde edilen bilgi birikimi, sözlü kültürde dinleyici kitlesinin konumuna ve ilgisine yönelik biçimde çeşitlenerek gelecek nesillere aktarılma sürecinde gelişme imkânı bulmuştur.

Bireyin yaşam kaygısıyla verdiği bu mücadele ve çatışma, dilin gelişimine eş değer şekilde anlatılmanın da diğer kültür öğeleriyle birlikte kalıplaşmaya ve anlatı türlerinin şekillenmesine olanak sağlar. Anlatı türlerinin sistemleşmesi ve zamanla çeşitlilik kazanması, binlerce yıllık tarih boyunca insanın yaşadığı çatışmanın anlatılarda kendini göstermesiyle sonuçlanır. Bugün hemen

tüm sözlü ve yazılı kültür ürünleri merkezini bu çatışmalardan ve çatışmanın sistemleşmesinden doğan yasalardan almaktadır. Malinowsky, konuyla ilgili olarak “insan doğasının biyolojik, entelektüel ve toplumsal gereksinimlerine uygun düşen kesin yasalara ve kesin geleneklere her an uydu[ğul]” (Malinowsky 1999: 8) şeklindeki ifadesiyle ilkelin yaşam dünyasının kurallar bütünlüğü içinde olduğunu belirtmektedir. Bu yorum kabul edildiği takdirde sözlü kültür ürünlerinin de aynı şekilde belirli kurallar içerisinde yürüdüğünü benimsemek gerekmektedir. Bu noktada, sözlü kültür ürünleri olarak kabul edilen destan, masal, halk hikâyesi, fıkra gibi sözlü anlatı türlerinin yanı sıra roman, modern hikâye, tiyatro gibi çağdaş yazın türlerinde de çatışmanın esas olduğu görülmektedir. Türler noktasında bu çatışmaları şu şekilde göstermek mümkündür:

Kavram ve kapsam alanının genişliği, tarihî ve kültürel unsurları çözümlemede getirdiği arkaik kodlar ve diğer tüm anlatılar içerisinde yer alabilmesi nedeniyle mitoloji, çatışmanın da kökenini çözümlemede ilk başvurulması gereken alanlardan biridir. Yazılı kaynakların kısıtlılığına karşın bu anlamdaki ilk örnekleri barındıran mitolojik söylemlerden hareketle bir yorumlamaya gitmek mümkündür. Yunan mitolojisinde Kronos’un Rea’dan doğacak bir çocuğun kendisini tahtından edeceği düşüncesiyle kendi çocuklarını yok etmek istemesine karşın Zeus’un

doğumuna ve yaşamasına engel olamamasına bağlı olarak yaşanan çatışma Yunan mitolojisindeki çatışmanın kökenlerini göstermektedir (Kozanoğlu 1994: 19). Türk mitolojisinin kozmogonik anlatımları olarak sıklıkla başvurulmuş kaynaklardan olan Radloff ve Werbinsky’nin konuyla ilgili derlemelerinde de, Erlik ile Ülgen arasında yaşananlar konuya örnek olarak gösterilebilir. Bu anlatıda Erlik ile Ülgen arasında güç dengesinden söz etmek mümkün değilse de bir çatışmanın yaşandığı gerçektir (İnan 2000: 13–20).

Teogonik ve kozmogonik mitlerin zamansal açıdan nispeten uzaklığına karşın, yaşanan mekân üzerinden üretilen ve sosyo-kültürel yapının getirdiği ilgi ve ihtiyaçlar merkezinde gelişen destanlarda dış güçlerin; destan türünün ardından sosyal yapıda meydana gelen değişiklikler sonucunda geliştiği belirtilen halk hikâyelerinde yerel kimliklerin; mit ve destanlara nazaran daha farklı bir kesime ve ihtiyaca cevap veren masalarda isimsiz kahramanların çatışmanın merkezini oluşturduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda çalışmalar yapan Stith Thompson, W. Propp, Otto Rank, Lord Raglan, Eric Hobsbawm gibi araştırmacılar kahramanın mücadelesinde yırtıcı hayvandan, krala kadar çeşitli varlıklarla çatıştığını örneklendirmişlerdir.

Fıkralarda prensip itibarıyla güldürü ögesinin baskınlığından söz etmek mümkün görünmesine karşın, güldürüde iki ya da daha fazla

öğenin zıtlık prensibi hâkimdir. Fıkra kahramanının karşısına çıkan güçlüğü veya durumu beklenmedik bir çözümle aştığı, kahramanın doğrudan bir çatışma içerisine girmediği durumlarda ise ben ve sen, biz ve siz/ötekiler gibi iki çatışan öğenin/durum söz konusu olduğu görülmektedir.

Çağdaş yazınsal ürünler olarak adlandırılan roman, hikâye, tiyatro gibi türler de beslendikleri kültürel yapının dışına çıkmayarak/çıkamayarak sözlü kültür ürünlerinin etkisinde şekillenmişlerdir. Her ne kadar bu türlerin çeşitli farklılıklar barındırdığı ifade edilse de, özü itibarıyla sözlü kültürden yazılı kültüre geçişin yansımalarına bağlı değişimleri taşıdıkları açıktır.

Açıklanmaya çalışıldığı üzere gerek sözlü ve gerekse yazılı edebi türler bir çatışma esasına dayanmaktadır. Çatışmanın unsurları ve niteliği değişmesine karşın çatışmanın oluşumundaki esas unsurun varlığını koruması tarihsel süreç boyunca bireyin geçirmiş olduğu evrelerde bu öğenin varlığını korumasıdır. Kolektif bilinçaltının şekillenmesinde geçmişin izlerinin var olduğu savı, anlatı türlerinin çatışma esasına bağlı bir formda şekillenmesi altyapısına bağlı biçimde gerçekliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda bireyin doğayla ve doğadaki çeşitli öğelerle yaşadığı çatışma, bireyler, klanlar, dinler, milletler ve bireyin kendisiyle çatışması gibi çeşitlere bölünmüş, ihtiyaçlara göre yeni türler oluşturmuş; ancak

başta oluşturulan “kurgu” hiçbir zaman kaybolmamıştır.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan. Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara: TDK Yay. 1995.

Braidwood, Robert J. Tarih Öncesi İnsan, (Çev. Mark Glazer, Duygu Arısan Günay), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995.

Campbell, Joseph. Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, (Çev. Sabri Gürses), İstanbul: Kambalçı Yay. 2000.

Delice, Aslan. Hukukun Antropolojik Kaynakları, İlkel Toplumlar ve Toplumsal Çatışma ve Çatışmanın Çözülmesinde İlkel Hukuk, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniv. 2004.

Diakov V; S.Kovalev. İlkçağ Tarihi, (Çev. Özdemir İnce), Ankara: V Yayınları, 1987.

Ergin, Muharrem. Dede Korkut Kitabı, Ankara: TTK Yay. 1989.

Hançerlioğlu, Orhan. Düşünce Tarihi, Remzi Kitabevi, 1995.

Hobsbawm, Eric. Haydutlar (Çev. Fatma Taşkent). İstanbul: Logos Yayıncılık, 1990.

İnan, Abdülkadir. Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Ankara: T.T.K. Yayınları, 2000.

Kozanoğlu, M.Tahsin. Yunan Mitolojisi, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 1994.

Malinowsky, B. İlkel Toplum, (Çev. Hüsen Portakal) Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.

Propp, Vladimir. Masalın Biçimbilimi, (Çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat), İstanbul: Bilim/Felsefe/ Sanat Yayınları, 1985.

Şenel, Alaaddin. Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2004.

Teber, Serol. Davranışlarımızın Kökeni, İstanbul: Say Yayınları, 2001.

Yıldırım, Dursun. “Türk Kahramanlık Destanları” Türk Bitiği, Ankara: Akçağ Yay. 1998.

<http://www.eminsert.org/danmanlk/896-h-tiyaclar-hiyerarisi-ve-davran.pdf>08.06.2010.10.00, Maslow, Abraham H. Motivation and Personality, New York, 1987.